

BURSA İL MÜFTÜLÜĞÜ
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

HAYATİ KİŞİLİĞİ ve DÜŞÜNCELERİYLE

HZ. ALİ SEMPOZYUMU

TEBLİĞ VE MÜZAKERELERİ

(08-10 EKİM 2004 BURSA)

Yayına Hazırlayan

M. Selim ARIK

İL MÜFTÜLÜĞÜ
BURSA 2005

HZ. ALİ'NİN İTİKÂDÎ GÖRÜŞLERİ

Dr. Hülya ALPER
MÜ İlähiyat Fakültesi

Nebevî eğitim altında yetişen, vahyin iniş sürecine şahit olan Hz. Peygamber'in Kur'an ve sünnete vakıf²⁸² yakın arkadaşları arasında yer alan, "hikmet kapısı"²⁸³ olarak nitelen, Hz. Ali'nin din alanına giren pek çok konuda olduğu gibi, dinin temel binasını teşkil eden inanç esaslarında da tabii olarak Kur'an ve sünnettın izahı mahiyetinde açıklamaları mevcuttur. Ancak dinin oluşum süreci içinde bulunan, dinî hayatın şekillendiğı bir dönemde yaşayan, bir anlamda daha sonraki asırlarda vahyin nasıl anlaşılacağı konusunda örneklik sergileyen bir zaman diliminde var olan birinin, o dinin temelini oluşturan iman esasları ve onlarla bağlantılı konular hakkında belirli bir düşünce okulu olarak değerlendirilebilecek bakış açıları, yorumları, farklı düşünceleri anlamında itikadî görüşlerinin de olamayacağı açıktır.

Çeşitli konularda canlı itikadî tartışmaların ortaya çıktığı dönemin hemen öncesinde yaşayan bütün sahabe gibi Hz. Ali de iman esaslarını olduğu gibi kabul etmekte, onlar üzerinde aklî istidlaller yapmamakta, bu yaklaşım tarzıyla selefi bir tavır sergilemiş olmaktadır.

Halbuki daha sonraki dönemlerde, delâleti ve sübûtu kat'i naslarla belirlenen iman esaslarının neler olduğu hakkında İslâm âlimleri arasında herhangi bir tartışma mevcut değil iken onların açılımıyla oluşan itikadî anlayışlar birbirinden farklılaşmış ve bu sebeptendir ki İslâm düşüncesinde farklı kelâm ekolleri teşekkül etmiştir.

Kelâm ve itikadî mezhepler tarihi araştırmalarından öğrendiğimiz üzere, Hz. Peygamber'in vefatından kısa bir süre sonra ortaya çıkan siyasî anlaşmazlıklar neticesinde gündeme gelen büyük günah işleyen kişinin durumu,

282 M. Yaşar Kandemir, "Ali", DİA, II, 375.

283 Tirmizî "Menâkıb", 20.

insanın sorumluluğu ve kaderi arasındaki ilişkinin mahiyeti gibi problemler, bunlara ilaveten farklı felsefe ve kültürlerle karşılaşmayla oluşan tartışma ortamı, zihni karışıklıklar ve benzeri etkenler bu ekollerin doğmasında rol oynamıştır.

Bu tarihî gerçekler düşünüldüğünde itikâdî açıdan bu tür canlı tartışmalardan önce yaşamış, bir başka açıdan ise bu tartışmalara zemin teşkil eden olaylara şahit olmuş, Peygamber'in damadı ve sahabenin önde gelenlerinden biri olan Hz. Ali'nin itikâdî görüşlerinin var olmadığını ileri sürmemizin sebepleri anlaşılmış olur. Konuyu açıklamak için söyle de sorulabilir. İtikâda kaynaklık teşkil eden Kur'an'ın iniş sürecine şahit olmuş, vahyin birinci muhatabı olan Hz. Peygamber'in yakın arkadaşlarının Peygamber'den ayrı bir itikâdî anlayışı bulunabilir mi? O halde tebliğde Kur'an ve sünnette geçtiği şekilde inanç esaslarını konu edinen nasları zikretmek mi gerekir? Halbuki tebliğin başlığı belirlenirken inanç esaslarına dair nasların zikredilmesi hedeflenmemiştir. Çünkü, Hz. Ali ile bir başka sahabe arasında bu nokta fark olmadığından mevcut metinleri sadece Hz. Ali'ye nispet ederek nakletmek isabetli olmaz. O zaman tebliğin ismini genel bir ifade olarak kabul edip biraz şerh etmek uygun görünmektedir.

Konuya başlamadan önce belirtmek gerekir ki her ne kadar itikâdî görüşler ifadesi kullanılmışsa da burada belirli bir düşünce sistemine dayanarak inanç esaslarının yorumlanması değil, herhangi bir ekol sınırları içine dahil edilmeksizin iman konularında Hz. Ali'nin yapmış olduğu açıklamalar kasdedilmiştir.

Bu açıklamaların tespitinde ise öncelikle Şerîf er-Radî'nin (ö.359/969) Hz. Ali'ye nispet edilen hutbe, mektup, emirname ve kısa sözlerini derlemesiyle oluşturduğu Nehcü'l-belâğa isimli meşhur esere dayanılmıştır. Eserin Hz. Ali'ye aidiyeti konusunda ki çeşitli tartışmalar hatırlanacak olursa²⁸⁴ daha ihtiyatlı bir yaklaşımla tebliğ başlığı "Nehcü'l-belâğa'da İtikâdî Konular" şeklinde tadil edilebilir.

Her halükarda bu çalışmada temelde Nehcü'l-belâğa'da itikada taalluk eden çeşitli konular incelenmiştir. Kitabın Hz. Ali'ye ait olduğunu kabul edenler için bu inceleme Hz. Ali'nin itikâdî konularda yapmış olduğu açıklamaların ortaya konulması anlamına geleceği için bir önem arz ettiği gibi aksini düşünenler için İslâm ilim tarihinde çeşitli etkileri olan yaygın bir kitap olarak Nehcü'l-belâğa'da ki fikirlerin değerlendirilmesi manasını taşımaktadır.

284 Bu konudaki değerlendirmeler için bk.; M. Yaşar Kandemir, "Ali", DİA, II, 375; Abdülbaki Gölpınarlı, "Takdim", Nehcü'l-Belâğa (trc. Abdülbaki Gölpınarlı), İstanbul ts, s. 6-12; Abdüzzehra el-Huseynî el-Hâtib, Meşâdiru Nehcü'l-belâgati ve esaniduhu, I-I, Beyrut 1985/1405.

Giriş mahiyetinde ki bu değerlendirmelerden sonra Nehcü'l-belâga'dan hareketle konunun anlatımına geçelim. Eser Hz. Ali'ye nispet edilen çeşitli hutbe, mektup, emirname ve kısa sözlerden oluştuğu için tabiatı gereği her konu sistemli olarak değil de birbiri içine geçmiş bir şekilde bulunmaktadır. Ancak kitabın tamamından İslâm iman esasları üzerinde çeşitli bilgiler elde etmek mümkün olmaktadır.

1. Tanrı Tasavvuru²⁸⁵

Nehcü'l-belâga'da yer alan bazı hutbelerde detaylı bir şekilde Yaratıcı'nın vasıfları tasvir olunmakta ayrıca çeşitli hutbelerin giriş cümlelerinde Allah'a hamd edilirken kullanılan sıfat ve ifadeler bize sahip olunan Tanrı tasavvuru hakkında bilgi vermektedir. Öncelikle belirtmek gerekir ki burada yapılan açıklamalarda uluhiyyeti merkeze alan bir yaklaşımın hakim olduğu görülmektedir. Kitapta yer alan ilk hutbelerin birinde ifade olunduğu gibi "dinin başı onu tanımaktır. Tanımanın kemali de tasdik etmektir. Tasdiğin kemali onu bir bilmek, tevhidin kemali ona karşı ihlaslı olmaktır. İhlâsın kemali onu *noksan* sıfatlardan tenzih etmektir"²⁸⁶. Ancak insan akli ve duyuları Yaraticının sıfatlarını kendi başına bilemez. Burada insana düşen vazife Kur'ân-ı Kerim'de Allah'ın sıfatlarından ne anlatılıyorsa ona uymak olmalıdır²⁸⁷. Çünkü Allah "derin düşüncelerin idrak edemediği, akıl fikir denizine dalanların zatının künhüne eremediği bir mabuddur. Onu sınırlayabilecek bir sıfat, zatına layık bir vasıf, onun için sayılı bir an, ertelenmiş bir zaman yoktur"²⁸⁸

" , Yine bir başka yerde aynı düşünce şu şekilde ifade edilmektedir: "gönüller onu bir keyfiyetle bağlayıp anlayamaz, akıllar ve kalpler onu kuşatıp kavrayamaz"²⁸⁹."

Bu ifadelerden hareketle Nehcü'l-belâga'da insan akıl ve duyularının ötesinde transandantal bir uluhiyyet fikrinin hakim olduğunu söylemek yanlış olmaz. Nitekim muhtelif yerlerde Allah'ın yaratılmış bir varlık olan insanın varlık sınırı içine hapis olunamayacağı vurgulanmaktadır. Meselâ "Onu görmediği halde inkar eden bir göz yoktur. İsbat ettiği halde gören bir kalp de yoktur. Yücelikte her şeyi geçmiştir, ondan üstünü olamaz; yakınlıkta da ondan yakını olamaz. Onun ne yakınlığı yakınlarıyla eşit eder; ne de yüce-

285 Bu konuda Hz. Ali'ya nisbet edilen görüşlerin detaylı bir açıklaması için bk. Muhammedî er-Rîşehrî, *Mevsuatü'l-imam Ali b. Ebi Talib fi'l-kitab ve's-sünne ve't-tarih*, Beyrut 1420/2000, X, 67-139.

286 Nehcü'l-belâga maa' suruhî'l-İmam Muhammed Abduh (İhaz. Mahmud el-Hindî-Abdülaziz Şeref), I-II, Kahire 1999, I, 16; Nehcü'l Belâga Hz. Ali'nin Hutbeleri, Mektupları, Emirnameleri ve Kısa Sözleri (İrc. Bekir Işık v.dğr.), Ankara 1990, s. 35.

287 Nehcü'l-belâga, I, 175-176; Nehcü'l Belâga (Türkçe tercüme), s. 111.

288 Nehcü'l-belâga, I, 16; Nehcü'l Belâga (Türkçe tercüme), s. 35.

289 Nehcü'l-belâga, I, 161-162; Nehcü'l Belâga (Türkçe tercüme), s. 103.

liği yaratıklarından uzaklaştırır. Akıllar sıfatlarını sınırlamaktan acizdir gibi açıklamalar yer almakta²⁹⁰, bir başka yerde "Allah, kudretinin sonunu bilmek için çırpınan vehimlerin erişemeyeceği; kudret alemindeki gizliliklere dalmaya kalkışan vesveselerden arınmış düşüncelerin ulaşamayacağı; aşkla sıfatlarının keyfiyetini kuşatmaya çalışan gönüllerin erişemeyeceği, sıfatlarından zatını bilmeye özenip inceden inceye kavramaya çalışan akılların başarısız kalarak geri döneceği mutlak kadir olarak tanımlanmaktadır²⁹¹. Dolayısıyla "Allah'a keyfiyet izafe eden, onu birlememiş; örneklendiren O'nun hakikatini kavrayamamış; teşbih eden O'ndan başkasını anlatmış olur. O'nu işaret eden ve vehmeden O'nu kastetmemiş olur. O'nun zatıyla bilinen her şey sonradan yapılmıştır. O'ndan başkasına kaim olan her şey de illetlidir. O yapıcıdır, bir alet kullanmadan; o takdir eder, düşünmeye gerek duymadan, o zengindir, faydalanmak istemeden. Zamanlar onun için değildir. Aletler o'nu belirleyemez. Allah için sükunet ve hareket söz konusu değildir. Onun zatı değişik, kühü başkadır. Doğmamış doğrulmamıştır²⁹². Üstelik O sonsuzluklara uzanan bedenî büyüklüğe sahip bir varlık değildir. Yine O en son uzaklara uzayıp da O'nu yücelten bir azamate de sahip değildir. O en büyüktür ve otorite bakımından çok yücedir²⁹³. "

Yaratıcıyı böyle bir şekilde tenzih etmenin tabii sonucu olarak kitapta Allah'ın bir olduğu, yaratılmaksızın var olduğu, bir başka ifade ile yoktan var olmayan mevcut olduğu²⁹⁴ her ilkten önce ve her ahirden sonra var olduğu (İlk oluşu ondan önce bir varlığın bulunmamasını, ahir oluşu ondan sonra bir varlığın olmamasını gerektirir²⁹⁵) var olan başka varlıklardan olmadığından O, varlıklara veya varlık O'na ortaklık edemeyeceği, kendi varlığından bir başka varlık meydana getirmedeğinden ona miras bırakıp yok olmayacağı, noksanlık veya ziyadelğin O'na arız olmayacağı²⁹⁶, hiçbir değişikliğe uğramadığı, ahir olmadan evvel olduğu, batın olmadan zahir olduğu²⁹⁷ mutlak güç ve kudret ve ilim sahibi olduğu, her şeyi işittiği, her şeyi gördüğü, otoritesini güçlendirmek beklentisine girmeden, zamanın sonuçlarından korkmadan, bir benzerinden yardım ve emeğini istemeden, bir zıdda üstünlük göstermek amacı gütmeyen bir model olmaksızın yarattığı²⁹⁸, yarattıkla-

290 *Nehcü'l-belâğa*, I,107-108; *Nehcü'l Belâğa (Türkçe tercüme)*, s. 77

291 *Nehcü'l-belâğa*, I,176-177; *Nehcü'l Belâğa (Türkçe tercüme)*, s. 112.

292 *Nehcü'l-belâğa*, I,376-379; *Nehcü'l Belâğa (Türkçe tercüme)*, s. 237-238.

293 *Nehcü'l-belâğa*, I,372; *Nehcü'l Belâğa (Türkçe tercüme)*, s. 234.

294 *Nehcü'l-belâğa*, I,17; *Nehcü'l Belâğa (Türkçe tercüme)*, s. 35.

295 *Nehcü'l-belâğa*, I,210; *Nehcü'l Belâğa (Türkçe tercüme)*, s. 129.

296 *Nehcü'l-belâğa*, I,360; *Nehcü'l Belâğa (Türkçe tercüme)*, s. 227.

297 *Nehcü'l-belâğa*, I,121,161; s. 84, 103.

298 I,122-123; *Nehcü'l Belâğa (Türkçe tercüme)*, s. 85; ayrıca bk. I, 18, 177; *Nehcü'l Belâğa (Türkçe tercüme)*, s. 36, 109,112,247.

rına yaratışıyla tecelli ettiği, yaratmasında düşünmeye ihtiyaç duymadığı²⁹⁹ Buraya kadar yapılan açıklamalarla da görüleceği gibi aslında Allah Teâla'nın temel vasfı "onun hiçbir benzeri yoktur" prensibi üzerinde şekillen- dirilmekte onun yarattıkları gibi uzuvları olduğunu sanıp ona benzetenlerin, Allah'a cisim isnad edenlerin Yaratıcı hakkındaki düşüncelerini bir esasa bağlayamamış olduğu, Allah'ın benzersiz olduğuna kalben inanmadığı be- lirtilmektedir. Zira Allah akıllara sığmaz, düşünce esintileriyle vasıflanamaz, hatırlara gelen düşüncelere sığmaz ve bu sebeple varlığına sınır konulamaz, hali değiştirilemez³⁰⁰.

Diğer taraftan Allah'ın eşyaya hulul etmeyeceği zikredilerek içkin bir tanrı anlayışı reddedilmekte ve Tanrıya cisim isnad edenler eleştirilerek ne sıfat söylenirse söylensin o sıfatla vasfedilemeyeceği, her sıfatın vasf edilen- den başka olduğu, dolayısıyla onunla bilinmeyeceği beyan olunmaktadır. Zira zihinler ona ulaşamaz ki belirleyebilsin. Zekalar onu tam kavrayamaz ki şeklini şemailini çizebilsin. Duyular, O'nu hissedemez ki dokunabilsin. O'na el sürülemez ki yakalanabilsin. Hali değişmez, halden hale de girmez. Ona sınırlı veya sınırsız hedefli ya da hedefsiz denemez. Dil ve damak ol- madan haber verir. Organları ve kulakları olmadan işitir. Konuşur fakat laf söylemez. Korur fakat koruyabilmek için çaba sarf etmez. İster fakat içinde tutup arzu ederek değil. Yumuşamadan sever ve razı olur, meşakkate girme- den kızar ve gazap eder. Allah yokluğundan sonra oldu diye söylenemez³⁰¹.

Üstelik açık bir ifade ile Kim şanı yüce Allah'ı vasfetmeye kalkışırsa, onu bir başkasına eşit kılmış sayılır Başkasını O'na eşit sayan ikiliğe düşmüş olur. Onu tanımayan, ona yön isnad eder³⁰² denilerek İslâm dünyasında an- tropomorfik düşüncelerin önü kesilmiş olmaktadır.

Bütün bu aşkın Allah tanımlamasına rağmen çizilen tabloda insanın ula- şamayacağı, uzaklarda bir Tanrı tasavvur olunmamakta aksine Allah'ın ku- la yakın olduğu³⁰³, insanla yaratıcısı arasına konulmuş herhangi bir engel bulunmadığı ifade olunmakta³⁰⁴ Allah'ın hilmi büyük, affeden ve adil oldu- ğu da açıklanmaktadır³⁰⁵.

Nehcü'l-belâğa'da çeşitli hutbelerde yukarıda kısmen verdiğimiz şekilde

299 Nehcü'l-belâğa, I, 223; Nehcü'l Belâğa (Türkçe tercüme), s. 136. vurgulanmaktadır.

300 Nehcü'l-belâğa, I, 178-179; Nehcü'l Belâğa (Türkçe tercüme), s. 113, ayrıca bk. Nehcü'l-belâğa, I, 377; Nehcü'l Belâğa (Türkçe tercüme), s. 239.

301 Nehcü'l-belâğa, I, 379; Nehcü'l Belâğa (Türkçe tercüme), s. 239.

302 Nehcü'l-belâğa, I, 16-17; Nehcü'l Belâğa (Türkçe tercüme), s. 35.

303 Nehcü'l-belâğa, I, 143; Nehcü'l Belâğa (Türkçe tercüme), s. 95.

304 Nehcü'l-belâğa, I, 428; Nehcü'l Belâğa (Türkçe tercüme), s. 270. Bu açıklama Kur'an-ı Kerim'de Allah Teâla'nın insana şah damarından daha yakın olduğu âyetini hatırlatmaktadır. bk. Kâf 50/16.

305 Nehcü'l-belâğa, I, 391; Nehcü'l Belâğa (Türkçe tercüme), s. 247.

uluhiyyet anlayışı detaylı bir şekilde işlenmektedir. Bütün bu düşünceleri içeren kısa bir hutbeyi önemine binaen aynen iktibas ediyoruz. ³⁰⁶

Hamd, yaratıklarını mevcudiyetine, onların sonradan yaratılmalarını, ezeliyetine, birbirine benzemelerini benzersizliğine delil kılan Allah'a mahsustur. Yapıp işleyenle yapılanın; sınırlayanla sınırlananın, rable (terbiye edip yetiştirilenle) yetiştirilenin ayrılığı yüzünden duygular onu idrak edemez, kudretini örtmeye çalışanların gücü yetmez. Birdir, sayıdaki rakamla değil. Yaratandır, hareket ve çalışıp yorulma manasında değil. Alele bağı olmaksızın duyan, mekana bağı olmadan her yerde olandır. Alele bağı olmaksızın görendir. her şeyden münezzehtir, uzak değil. Zahirdir, fakat gözle görülmez. Batındır, fakat letafetinden değil. O, her şeyden üstün ve münezzehtir. Kahrı her şeye şamildir. Her şeyden ayrı olmasına rağmen her şey ona boyun eğmiştir, dönüşü onadır. Kim vasıflandırırsa sınırlar; sınırlayan saymış olur, sayan ise onun ezel olduğunu inkar etmiş olur. "Nasıl?" diyen onu vasıflandırmaya kalkmış; "nerede" diyen mekanda sanmıştır. Bilinen yokken bilen; terbiye edilen yokken rab; gücünü uyguladığı yokken kadir olandır³⁰⁷.

2. Nübüvvet

Nehcü'l-belâğa'da, eserin yapısı gereği, Allah ile insan arasındaki sistematik iletişim kurumu olarak nübüvvet müessesesi üzerinde felsefi tahliller yer almamakla birlikte, insanın yeryüzünde boş yere yaratılmadığı, başıboş develer gibi serbest bırakılmış olmadığı etkileyici bir üslupla anlatılmakta³⁰⁸ ve Allah'ın, insanlar hak yoldan saptıklarında; hakikatin eseri yok olmaya başladığında lütfunun bir sonucu olarak cin ve insanların doğru, güzel ve iyi olanı görebilmesine yardımcı olacak peygamberler gönderdiği zikredilmektedir³⁰⁹.

Bu peygamberler insanlara yaradılışlarında var olan misakı yerine getirmelerini istemek, unuttukları nimetleri hatırlatmak, tekrar akıl etmelerini sağlamak misyonu taşımakta³¹⁰ olup en üstün kişiler ve en hayırlı insanlar arasından seçilmişlerdir³¹¹. Bu izah bize Peygamberliğin vehbî mi yoksa kesbî mi olduğu tartışmalarını hatırlatmaktadır. Burada yapılan açıklamalardan peygamber olmak için kişinin kendi çalışması ve çabalaması yeterli olmadığı, ilâhi bir lütf olduğu anlaşılmakta ise de Allah Teâlâ'nın onları en ha-

306 Nehcü'l-belâğa, I, 293-294; Nehcü'l Belâğa (Türkçe tercüme), s. 185, 186.

307 a.g.e., ay.

308 Nehcü'l-belâğa, I, 163, 428; Nehcü'l Belâğa (Türkçe tercüme), s. 104, 270.x

309 Nehcü'l-belâğa, I, 367; Nehcü'l Belâğa (Türkçe tercüme), s. 230.

310 Nehcü'l-belâğa, I, 26; Nehcü'l Belâğa (Türkçe tercüme), s. 39.

311 Nehcü'l-belâğa, I, 201; Nehcü'l Belâğa (Türkçe tercüme), s. 122.

yırlı insanlar arasından seçmesi dolayısıyla onlarda bazı özel meziyetlerin olduğu, Kur'ân-ı Kerîm ifadesi ile salihlerden³¹² oldukları da ortaya çıkmaktadır.

Yüce bir soydan gelen, en iyi bir şekilde korunarak yetiştirilen ve kerem ile olgunlaştırılan Hz. Peygamber'de şüpheleri gidermek, açıklama ihtiyacını karşılamak, ayetlerle sakındırmak ve cezalarla korkutmak için peygamberlerin arasının kesildiği bir zamanda; ümmetlerin cehalete düştüğü, amellerinde büyük yanlışlar içinde oldukları bir dönemde gönderilmiştir³¹³.

Allah, Hz. Peygamber ile eski kinleri gömmüş, gönüllerdeki düşmanlıkları birleştirip kardeş yapmış, hak ile batılı ayırmıştır³¹⁴. Sonunda diğer peygamberler gibi o da ümmetine apaçık bir yol bırakmıştır³¹⁵. Bir başka ifade ile Hz. Peygamber aramıza hak bayrağını dikmiştir ki ona sarılan kurtuluşa erecektir ³¹⁶." Buradaki ifadelerden kurtuluşa ermek için peygambere tabi olmanın zorunlu bir şart olarak görüldüğü anlaşılmakta, dolayısıyla dinde peygamberin konumu ortaya konmuş olmaktadır.

3. Âhiret

İslâm inanç esasları içinde semiyat yani naslardan elde edilen bilgiye dayalı olarak belirlenen ölümden sonraki hayat ve onun nasılığına dair, eserde Kur'ân-ı Kerîm'de geçtiği gibi kıyamet sahneleri tasvir olunmakta; yeryüzünün alt-üst oluşundan sonra Yaratıcının insanı hesaba çekeceği bir sorgulama neticesinde insanların iki kısma ayrılacağı anlatılmaktadır. Ni-metlenenler ve cezalandırılanlar. İtaatkarlar Yaratıcının yanında ebedî bir yurda yerleştirilirken, isyankarlar sürekli azap görecekleri en berbat bir yurda indirileceklerdir³¹⁷. Neticede burada âhiret hayatının dünyadan yapılanlara göre belirleneceği³¹⁸, Kur'ân-ı Kerîm'de zikredildiği üzere kitabı sağ tarafından verilenlerin yani iyilerin mükafatlandırılacağı, sol tarafından verilenlerin yani kötülerin cezalandırılacağı³¹⁹ bilgisi açıklanmış olmaktadır.

Her ne kadar bir fikrî işlemekten ziyade insanların duygu dünyasına hitap etmeyi amaçlayan hutbe metinlerinden hareketle inanç konuları hakkında bir düşünce sistemini ortaya koymak gibi bir yaklaşım isabetli görün-mese de burada mükafat ve ceza olarak ikili bir sistemin ortaya konulması

312 msî. bk. el-Enbiyâ 21/86.

313 Nehcû'l-belâğa, I, 31-32, 202; Nehcû'l Belâğa (Türkçe tercüme), s.42, 123; ayrıca bk. Nehcû'l-belâğa, I, 143-144; Nehcû'l Belâğa (Türkçe tercüme), s. 95.

314 Nehcû'l-belâğa, I, 203; Nehcû'l Belâğa (Türkçe tercüme), s. 124.

315 Nehcû'l-belâğa, I, 28; Nehcû'l Belâğa (Türkçe tercüme), s. 40.

316 Nehcû'l-belâğa, I, 209; Nehcû'l Belâğa (Türkçe tercüme), s.128.

317 Nehcû'l-belâğa, I, 231; Nehcû'l Belâğa (Türkçe tercüme), s. 141.

318 Nehcû'l-belâğa, I, 302; Nehcû'l Belâğa (Türkçe tercüme), s.192.

319 el-Hâkkâ 69/19-25.

iman edenlerin günahları kadar cehenneme girip sonra çıkacağı gibi bir düşüncenin yer almayışı dikkati çekmektedir. Diğer taraftan bir başka yerde Allah'tan başka ilah olmadığı ve Hz. Muhammed'in onun kulu ve elçisi olduğu şeklinde formülleşen iki şehadetin sözü yücelttiği ve ameli yükselttiği de zikrolunmakta bu ikisinin konulduğu mizanın hafiflemeyeceği ifade olunmaktadır³²⁰.

Ahiret hayatı hakkında bu şekildeki açıklamalar yanında muhtelif kitaplarda Hz. Ali'nin ahiretin varlığını ihtimal yoluyla ispat ettiği nakledilmektedir. Bazı mühlid ve münkirlere hitaben "Sizin dediğiniz doğru çıkarsa, siz de kurtuldunuz, biz de kurtulduk. Şayet bizim dediğimiz doğru çıkarsa, (ki doğrudur). O zaman biz kurtuluruz, fakat siz helak olursunuz³²¹ dediği eserlerde yer almaktadır ki böyle bir ispat metodu Gazzâlî tarafından da kullanılmıştır³²².

4. Melekler

Eserde meleklerin yaratılışı konu edinilmekte Allah Teâla'nın göklerini yerleştirmek ve mülkü ile yüce göğü inşa etmek için meleklerden güzel bir topluluk yarattığı, onların farklı şekillerde yaratılmış olup birbirinden farklı kudretlere sahip oldukları ifade olunmaktadır. Açıklamalara göre vahyinin eminleri olan, kullarını gözetleyen, cennetlerin kapılarında bekçilik yapan çeşitli şekillerde Rablerinin emrini yerine getiren melekler vardır. Onların uyuklayacak gözleri, yanılabacak akılları, zayıf düşecek bedenleri ve unutkanlıkları yoktur. "Bilakis onlar şerefli kullardır. Sözde öne geçmezler. Ancak onun emriyle iş görürler³²³" âyetinde zikrolunduğu üzere melekler tabiatları gereği Allah'ın emrinin dışına çıkmayan, sürekli onu tesbih ve tenzih eden, ona ibadet etmekle meşgul olan varlıklardır ki bu yapıları ile insanlardan farklıdırlar. Onlar şeytanın kendilerine musallat olmasından dolayı Rablerine karşı çıkmamış, birbirlerine düşmemiş, kıskançlık yapmamışlardır. Günah yükleri onları ağırlaştırmamış, kuşku kıvılcımları, inançlarının derinliklerine kök salmamış, zanlar inançlarına tecavüz etmemiş, aralarında kin doğmamış, şaşkınlık benliklerindeki bilgiyi yağmalamamıştır³²⁴.

5. Kader

İslâm mezhepleri arasında önemli fikri ayrılıklarına sebep olan insanın kaderi ve irade hürriyeti problemi hakkında naslarda hem insanın hür iradesinin olduğunu destekleyen hem de aksi şekilde cibrî anlayışa delil ola-

320 *Nehcü'l-belâğa*, I, 241; *Nehcü'l Belâğa (Türkçe tercüme)*, s. 147.

321 *Gazzâlî, İhyâü ulûmi'd-dîn*, Beyrut 2000, III,467; IV,73.

322 *Kemal Işık, "dipnot"*, *Gazzâlî, İtikatta Orta Yol* (İrc. Kemal Işık), Ankara 1971, s.22.

323 *el-Enbiyâ* 21/26-27.

324 *Nehcü'l-belâğa*, I, 21-22; *Nehcü'l Belâğa (Türkçe tercüme)*, s. 37, 115-116 krş. *Nehcü'l-belâğa*, I, 228; 139.

bilecek mahiyette ifadeler bulmak mümkündür. Benzer bir durum Nehcü'l-belâğa'daki ifadelerde de mevcuttur. Meselâ bir yerde "hatalar serkeş atlara benzer, binenler bu suçları işleyenlerdir. Gemlerinden boşanırlar ve binicileriyle birlikte ateşe atılırlar. Dikkat edin takva, sahibine boyun eğen, deveye benzer. Muttakilerde binicilerine; binicilerin ellerindedir yularları, onları cennete götürürler"³²⁵ ifadeleriyle fiiller insana nispet edilmekte ve insana "Ne ekersen onu biçersin. Ne yaparsan onu bulursun; bu gün ne hazırladınsa yarın sana o sunulur. Adımını hazırla, o gün için azığını hazırla"³²⁶

şeklinde nasihatler edilmektedir. Yine Hz. Ali'nin Şam'a sefer edişimiz Allah'ın kaza ve kaderinden değil midir diye soran birine şöyle nasihat ettiği belirtilmektedir: "Yazıklar olsun sana!. Sanki kaza mutlaka olacak, kader mutlaka gerçekleşecek sanıyorsun. Eğer bu iş, bu şekilde olsaydı, sevap ve ikab batıl olur, vaa'd ve vaid sakıt olurdu. Allah kullarına hayırları emretti, korkulu şeylerden nehyetti. Onlara kolay olanı teklif etti, zor olanla yükümlü tutmadı. Aza, çok şeyle karşılık verdi; Ona mağlub olarak isyan edilmez, kerhen de itaat edilmez..."³²⁷

Bir başka yerde ise Allah'ın yüceliği ve ilminin kuşatıcılığı şu şekilde ortaya konmaktadır"Onların rızıklarını taksim eden, izlerini, amellerini, soluklarının sayısını, haince bakışlarını, gönüllerinden geçen kendilerinden bile gizledikleri şeyleri, analarının rahimlerinde konaklayacaklarını, babalarının bellerinden zuhur edeceklerini, zamanların sonuna, çağların nihayetine dek saymış, tespit etmiş ve bilmiştir"³²⁸. Sanki bu ifadelerden insanın belirlenmiş bir kaderi olduğu sonucuna varmak mümkün olmaktadır.

Bu durumda burada çelişkili görünen bu durumun konuya farklı bakış açılarından bakmanın sonucu ağırlık verilen noktanın farklı olmasından kaynaklanmakta olduğunu söylemekle yetinip Hz. Ali'yi bir ekol içine dahil etmemeyi uygun buluyoruz.

6. Yıldız Falı

Batıl inançlar konusunda eserde Yıldız falı konusunda bazı açıklamalar yer almaktadır. Nakledildiğine göre Hz. Ali hariciler üzerine yürümeye karar verdiği zaman bunu söylediği arkadaşı kendisine "şu zamanda yürürsen ilm-i nücuma göre amacına erişemeyeceğinden korkarım" demiştir. Bunun üzerine Hz. Ali böyle bir inancın yanlış olduğunu açıklamış, karada ve denizde yol bulma dışında yıldız fallarından sakınmayı emretmiş, yıldız fallarının kişiye kahinliğe sürüklediğini, münecimin kahin gibi olduğunu kahi-

325 Nehcü'l-belâğa, I, 54; Nehcü'l Belâğa (Türkçe tercüme), s.52.

326 Nehcü'l-belâğa, I, 296; Nehcü'l Belâğa (Türkçe tercüme), s. 187.

327 Nehcü'l-belâğa, II, 158-159; Nehcü'l Belâğa (Türkçe tercüme), s. 420.

328 Nehcü'l-belâğa, I, 173; Nehcü'l Belâğa (Türkçe tercüme), s. 109-110.

nin ise sihirbaza benzediğini sihirbazın ise kafir gibi olduğunu belirtmiştir³²⁹.

7. İman

Hiz. Ali'ye imandan sorulduğunda: İman kalb ile tanıma, dil ile ikrar, azalarla amel etmektir³³⁰. " dediği nakledilmekle birlikte onun yaptığı açıklamaların ve davranışlarının bütününe bakıldığında iman ile amel arasında kurduğu bağın varlık-yokluk ilişkisi şeklinde olmadığı, ameli imanın olmazsa olmaz değil ama kemal şartı olarak gördüğünü gösterir. Şöyle ki fitne hakkında konuştuğu bir mecliste Hiz. Peygamber'in ümmetin sınanacağını ve fitne durumunda onların Allah'ın rahmetini dileyerek azabından emin olacaklarını haramı helal sayacaklarını içkiye nebiz, rüşvete hediye, faize alış-veriş adını takacaklarını buyurduğunu nakletmektedir. Bu halde ki insanlar dinden dönmüş mü yoksa fitneye düşmüş mü olarak isimlendirmesi gerektiği sorusunu ise Peygamber'in "fitneye düşmüş olarak kabul et" dediğini söylemektedir³³¹.

Diğer taraftan İslâm tarihinden öğrendiğimiz üzere, o hayatında Haricilerle yaptığı savaşlar sonunda onlara kafir muamelesi yapmayarak aslında bu düşüncüyü ortaya koyan bir tavır sergilemiştir. Onlarla, isyan ettikleri, haksız yere kan döktükleri için, savaşmakla birlikte yine de onları müslüman saymıştır.³³² Bu sebeptendir ki İmam Ebû Hanîfe, iman tanımında yer verdiği tasdikî amelle kazanılmadığına delil olarak Hiz. Ali'nin kendisiyle savaşan Şamlıları müminler olarak isimlendirdiğini de kullanmaktadır³³³.

Ameller imanın varlık şartı olarak sayılmamakla birlikte, imanın davranışları şekillendirdiği gibi davranışların da iman üzerinde etkisi olduğu da göz ardı edilememiştir. Bu sebeple "heva ve heves ehliyle düşüp kalmak, imanı unutup şeytanı çağırmak³³⁴ olarak nitelenmiştir.

Nehcü'l-belâğa'da iman tarifi yanında onun mahiyetini aydınlatacak açıklamalar da bulunmaktadır. Eserde imanın sabır, yakın, adalet ve cihat olmak üzere dört esas üzerine kurulmuş olduğu belirtilerek bu esaslar şöyle açıklanmaktadır³³⁵:

Sabır; şevk, korku, zühd ve bekleyiş içinde olmaktır. Cenneti özleyip, cehennemden korkan, haramlardan sakınır; nefsi arzulardan vazgeçer. Ölümün her an gelebileceği beklentisi içinde yaşayan, hayırlı işlere koşar; za-

329 Nehcü'l-belâğa, I, 138-139; Nehcü'l Belâğa (Türkçe tercüme), s. 93

330 Nehcü'l-belâğa, II, 194; Nehcü'l Belâğa (Türkçe tercüme), s. 433

331 Nehcü'l-belâğa, I, 304-305; Nehcü'l Belâğa (Türkçe tercüme), s.193.

332 İbn Teymiyye, Mecmû'u Fetâvâ, Riyad 1381, III, 282.

333 Beyâzîzâde, Ahmed Efendi, el-Usûlü'l-münîfe li'l-İmâm Ebî Hanîfe (nşr. İlyas Çelebi), İstanbul 1996, s. 110.

334 Nehcü'l-belâğa, 1164; Nehcü'l Belâğa (Türkçe tercüme), s. 104.

335 krş. Gazzâlî, İhyâ, IV,77.

hid olan dünyadaki musibetleri önemsemez.

Yakîn ise; aklın basiretli olması, hikmeti incelikleriyle kavramak, ibretlerden öğüt almak ve öncekilerin sünnetine uymak olmak üzere dört kısımdır. Basiretli olana hikmet açıklanır, hikmeti açık olarak gören geçmişlerden ibret alır; ibret alan daha öncekiler gibi doğru hareket eder.

Adalet, anlayış ve bilgide derinlik, hükümde güzellik ve de sağlam bir hilme sahip olmaktır. Anlayış sahibi olan, ilmi ve gizlilikleri kavrar; ilimde derinlik ve kavrayış sahibi olan da şerî hükümlere vakıf olur. Hilme sahibi olan, yaptığı işlerde aşırılığa kaçmaz, insanlar arasında övgüye layık bir şekilde yaşar.³³⁶

Cihad ise doğruyu ve iyiliği emretmek, kötülüğü yasaklamak; Allah yolunda gönülden çalışmak; fasıklara buğz etmektir.³³⁷

Yukarıdaki açıklamalarda da görüldüğü gibi imanın psikolojik yapısı içinde sabra özel bir yer verilmiş imanda sabrın cesette baş gibi olduğu belirtilerek³³⁸; başla birlikte olmayan cesette nasıl hayır yoksa, sabırla beraber olmayan imanda da hayır olmadığı ifade edilmiştir³³⁹. İmanı besleyen haller yanında onu zedeleyen durumlara da dikkat çekilmiş yalanın imanın zıddı olduğu, hased etmenin imanı ateş odunu nasıl yer ise öyle yiyip bitirdiği ifade edilmiştir³⁴⁰.

8. İmamet

İmamet aslında itikadî bir mevzu olmasa da Şia'nın ona itikadî bir boyut kazandırmasıyla bağlantılı olarak kelâm kitaplarında yer alması sebebiyle burada da Hz. Ali'nin konuyla ilgili görüşlerine kısaca temas edilmiştir. Öncelikle Nehcü'l-belâğa'da yer alan ifadelerle göre iyi veya kötü insanların başında mutlaka bir emir bulunması gerektiği belirtilmektedir. Buna göre hilafet zorunlu görülmekte, insanların işlerini bir halife olmadan da yürütebileceği şeklindeki anlayış reddedilmiş olmaktadır. Ayrıca hariciler tarafından sloganlaştırılan " hüküm ancak Allah'ındır" ifadesinin kendisiyle batıl kastedildiği doğru bir söz olduğu vurgulanmaktadır³⁴¹.

Hz. Peygamber'den sonra hilafetin kimin hakkı olduğu tartışmalarına gelince Nehcü'l-belâğa'da yer alan Hz. Ali'ye aidiyeti üzerinde çeşitli tartış-

336 Nehcü'l-belâğa, II, 148; Nehcü'l Belâğa (Türkçe tercüme), s. 416.

337 Nehcü'l-belâğa, II, 149-150.

338 Hz. Ali'ye nispet edilen hikmetli sözlerin derlemesinden oluşan Abdülvâhid el-Âmidî'ye ait Gurerü'l-hikem ve dürerü'l-kilem adlı eserinde "sabrın imanın başı olduğu" sabrın imanın meyvesi olduğu" gibi ifadelerle iman-sabır ilişkisine dikkat çekilmektedir. bk. Abdülvâhid el-Âmidî, Gurerü'l-hikem, Beyrut 1987/1407, I, 21, 36, 61; Gazzâlî, İhyâ, IV, 77.

339 Nehcü'l-belâğa, II, 160; Nehcü'l Belâğa (Türkçe tercüme), s. 421.

340 Nehcü'l-belâğa, I, 164; Nehcü'l Belâğa (Türkçe tercüme), s. 104-105.

341 Nehcü'l-belâğa, I, 100; Nehcü'l Belâğa (Türkçe tercüme), s. 73.

malar bulunan Şıksıkiye isimli hutbeye göre kendisinden önceki halifeler Hz. Ali'nin hakkını gasbetmiş konumuna düşmüşlerdir. Bu hutbeyi göz ardı ederek konuya baktığımız zaman Hz. Ali'nin ilk iki halife hakkında olumsuz değerlendirmelerini tespit etmesek dahi Hz. Osman hakkında farklı bir kanaati olduğunu görüyoruz. Eserde şu ifadeler yer almaktadır: "Siz de bilirsiniz ki, ben bu işe benim dışımdaki insanlardan en fazla layık olanıyım. Allah'a yemin olsun ki ben müslümanların işini selamete erdirmek için teslim olacağım. Bu işte özellikle bana zulmedilmiş olur. Ben bu teslimiyetimi, onun fazlını dileyerek ve sizin dünyanın süsüne ve özentisine meylinizden çekinerek yaparım"³⁴².

Bu açıklamalar bize Hz. Ali'nin kendi imameti konusundan dolayı ümmet içinde bir ihtilaf doğmasını istemediğini aksine Müslümanlar arasında birlik ve beraberliğin hakim olmasına önem verdiğini gösterir. Ancak malesef en istemediği şey müslümanlar arasında hilafet probleminde onun etrafında dönen tartışmalar dolayısıyla söz konusu olmuştur.

Sonuç

Bu tebliğde Nehcü'l-belâğa'dan hareketle Hz. Ali'nin itikadî konulara dair görüşleri anlatılırken onun görüşlerini bir mezhep anlayışı ile özdeşleştirmemeye azamî dikkat edilmiştir. Aslında böyle bir dikkat Hz. Peygamber'den sonra İslam Tarihi'nin en gözde simaları olan bütün sahabe için söz konusu olmalıdır. Zira onları bir mezhep, düşünce ekolü, belirli bir grubun anlayışı ile izah etmek onlara bir yücelik katmayacağı gibi aksine tarihe mal olmuş bu şahsiyetleri izah edilen anlayış alanı içine haps etmek gibi bir tehlike taşıyabilir. Bu da onların değerini yüceltmek değil bilakis küçültmek anlamına gelir.

Kurân ve sünnetin bütün düşünce ekollerine kaynaklık etmesi gibi Hz. Peygamberden sonra büyük sahabelerin hepsi de bütün Müslümanlara hiçbir fark gözetmeksizin kaynak ve örnek olma vasfı taşımaktadırlar. Bu tebliğ konusu olan Hz. Ali herhangi bir fıkıh mezhebi dahilinde görülemeyeceği gibi itikadî açıdan gerek ehl-i sünnet gerekse de Şii, Mutezilî olarak görülmemelidir.

342 Nehcü'l-belâğa, I, 135; Nehcü'l Belâğa (Türkçe tercüme), s. 90.